

ІСТОРИЯ ТА МЕТОДОЛОГИЯ ГЕОГРАФИИ

УДК 911.53 : 911.2

Володимир ВОЛОВИК

ЕТНІЧНИЙ СТРАТ І РЕГІОНАЛЬНІ КОЛОНІЗАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ

У статті проаналізовано етнічний страт у рамках стратифікації регіонального етнокультурного ландшафту (на прикладі Поділля) та розкрито роль колонізаційних процесів у формуванні етнокультурного регіону. Етнічний страт розглянуто від X до початку XX сторіччя у контексті різних типів колонізацій: військової, міської промислової (мирної), землеробської селянської, монастирської. Зазначено важливу роль фізико-географічних чинників у формуванні каркасних етнокультурних ландшафтів Поділля.

Ключові слова: етнічний страт, етнокультурний ландшафт, колонізаційні процеси, Поділля.

Постановка проблеми в загальному вигляді. В археології, геології й ґрунтознавстві модель стратифікації ландшафту формують окремі страти або шари. Але основним критерієм виділення страту в етнокультурному ландшафті є етнічний критерій. Страт етнокультурного ландшафту фіксує його стійкий стан, що виражається в характерних ландшафтних проявах етнічної культури (або культур). Це означає, що етнос не тільки впливає на ландшафт, даючи йому нову якість, але й інше – ландшафт у його новому стані стає невід'ємною частиною етносу. Етнічні страти формують верхні шари етнокультурного ландшафту: саме вони визначають структуру, просторову організацію й сучасний вигляд, де для кожного страту формується свій тип ландшафту. Реконструкція початкових етнічних страт у багатьох випадках є самостійною науковою проблемою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Поняття стратифікації регіональних етнокультур аналізувалась у працях російських [11, 12, 14] та українських вчених [4, 6]. Зв'язок з регіональними колонізаційними процесами аналізувались у працях В.М. Воловика [5]. Вплив фізико-географічних чинників на формування культурних та етнокультурних ландшафтів аналізувались у працях фізико-географів [7, 10], економ-географів [17, 18], архітекторів [15, 21].

Формулювання цілей статті. Метою статті є аналіз етнічного страту в рамках стратифікації регіонального етнокультурного ландшафту (на прикладі Поділля) та зазначення ролі колонізаційних процесів у формуванні етнокультурного регіону.

Виклад основного матеріалу. Етнічний страт регіону формується з X сторіччя, з появою селитебних каркасних ландшафтів (городищ, сіл). Для цього страту характерні процеси колонізації: військової та мирної. Військова колонізація як тип поширення культури надто дорогий, часто дає нестійкі результати (бо штучно нав'язані матеріальні та духовні аспекти культури не прищеплюються й швидко зникають) і місцева етнокультура через це не

отримує додаткових переваг. У Поділлі цей напрям формування етнокультурних ландшафтів пов'язаний з геоекотонним і фронтірним розташуванням, що призвело до формування міських селитебних ландшафтів белігеративного генезису.

Колонізація північно-західної частини Брацлавщини, частково території історичної Болохівської землі XIII сторіччя, відбувалась досить активно, особливо у межиріччі Бугу: річок Сниводи, Постолової, Згару, Жерді, Гнилоп'яті, Десни. По південно-східному периметру регіону для оборони сільських і містечкових ландшафтів були збудовані замки. Навколо них були малозаселені лісостепові та степові ландшафти Побужжя і Придністер'я, де мігрували кочівники. Військові, які відносились до соціального блоку воєнно-фортифікаційних ландшафтно-технічних систем, були ще занадто далекі від інших типів господарювання. Але для забезпечення власних потреб, вони поступово змінювали військовий профіль на землеробський. Ян Казимир був одним з колонізаторів Поділля: "...признавая необходимость колонизации, отдавалъ заслуженнымъ людямъ урочища и речные прибережья" [1, с. 245].

Колонізаційний процес наприкінці XV сторіччя у регіоні був перерваний нападами кримських татар. Після цього села та містечка почали відновлюватись лише з XVI сторіччя у складі Польщі, коли внаслідок колонізації заходами польської влади і магнатів відновлено багато зруйнованих запустілих містечок та замків і засновані нові: "...первой заботой каждого пана было устроить укрепленный двор, "замечек", непременно каменный, обведенный валом и насыпью, с подъемным мостом... Старались устроить такой "замечек" на возвышенности..." [19, с. 409]. У XVI сторіччі формуються нові селитебні ландшафти з переважанням невеликих приватних містечок (наприклад, у 1579 році С. Баторій дозволив князеві Замойському заснувати на річці Мурафі містечко Шаргород з умовою збудувати замок) [16, с. 20]. Тією ж вимогою зумовлено створення міс-

течок Фельштин, Копайгороду, Уланова, Вербівця.

З етнокультурного погляду, визначну роль у створенні мережі міст та містечок Поділля відіграли окремі магнатські родини – як українські (руські), так, пізніше, і польські. Польські магнати, отримавши від короля нові землі, відроджували старі поселення, створюючи воєнно-фортифікаційні ландшафти, залучаючи до цього польських переселенців, які поселялись у "слободах" [2]. К. Острозький на початку XVI сторіччя створив у своїх володіннях мережу укріплених містечок: 1510 року – Полонне, 1517 року – Красилів. До містечок з переважанням белігеративно-фортифікаційної функції у XVI-XVIII сторіччях відносять: Брацлав, Меджибіж, Смотрич, Бар, Шаргород, Летичів, Жванець. Як зазначає У. Вердум, міцні самостійні укріплення мали також Немирів, Тернопіль [16, с. 20].

Міста і містечка Східної Галичини мали форму чотирикутника, оточеного високими грубими мурами зі стрільницями і оборонними баштами та брамами. Це стосувалось лише великих міст. Решта замків були незначними за розмірами і не завжди достатньо надійними. Їх формування пов'язано з геоморфологічними особливостями: розташування на мисах, урвищах. Уже з XV сторіччя відоме широке застосування ставів з господарською та оборонною функціями.

Процес формування містечок Поділля прискорився у першій половині XVII сторіччя. У Брацлавському воєводстві створено 122 містечка (1 містечко на 218 км²), у Подільському – 111 (1 містечко на 217 км²) [7, с. 33]. Навколо замків та під їх захистом формувались міські селитебні ландшафти, які заселялись промисловцями (ремісниками, міщанами). У центральній частині містечок був чотирикутний ринок з ратушею, де сходилась регулярна мережа вулиць. Переважали міські селитебні ландшафти малоповерхового типу: вулиці були вузькі, забудова щільна, муровані будинки дво- і триповерхові. За мурами формувалось передмістя – підгороддя або підзамча. У XVI-XVII сторіччях формується мережа населених пунктів, майже ідентична розташуванню сучасних сіл та містечок. У 40-х роках XVII – середині XVIII сторіч відбувається послаблення інтенсивності формування селитебної мережі Поділля. Причиною послужила окупація частини Поділля Туреччиною, набіги татар, стихійні лиха. Це призвело до скорочення населення. Наприклад, Вінницю кілька разів руйнували, Ямпіль з містечка перетворився у невелике село. Турки розселяють татар, створюючи етно-

квартали – поселення Карвасари, Татараски поблизу Кам'янця. Винятком було Брацлавське воєводство, яке у 1686-1711 роках оголошене нейтральною зоною між Польщею та Росією. Це прискорило імміграцію до регіону, збільшило кількість населених пунктів. У цей період на території Південного Поділля сформувалось 45% сучасних селитебних ландшафтів [7, с. 35].

Військова колонізація призвела до початку *міської промислової (мирної) колонізації*. Поселення навколо замку оточували острогом.

У XVIII сторіччі нові міські укріплення майже не будували, що зумовлено зменшенням белігеративної функції фортець. Подільські містечка формувались з їх заселенням, а не на основі детального планування. Їхня структура залежала від роду занять жителів, що визначалось національним складом, який у більшості містечок регіону був строкатим. У структурі відбилосся прагнення окремих національних груп до поквартального розселення у селитебних ландшафтах (наприклад, у Кам'янці-Подільському – польські, українські, вірменські, єврейські квартали). У другій половині XVIII – середині XIX сторіч більшість містечок мала аграрний характер і знаходилась у приватній власності. Наприклад, у містечку Махнівка (зараз с. Комсомольське Козятинського району Вінницької області), яке належало С. Потоцькому, у 1798 році працювали панчішна, суконна, каретна і крохмальна мануфактури [7, с. 37]. Частина сіл переводять у категорію містечок, що пов'язано з розвитком торгівлі та промислового виробництва: Ольгопіль, Муровані Курилівці, Джурин, Оринин Подільської губернії.

У другій половині XIX – початку XX сторіччя формуються сучасні риси селитебної мережі Поділля. На початку XX сторіччя відбувається укрупнення багатьох населених пунктів: села перетворюються у торговельно-промислові містечка: Жмеринка, Немирів, Гнівань, Вапнярка, Славути. Окремі села, розташовані на р. Дністер та обладнані пристанями, переходять до категорії містечок: Жванець, Студениця, Калюс. У період Першої світової війни відбувається сповільнення розвитку етнокультурних ландшафтів містечок. Багато з них зруйновано повністю або частково, промисловість скоротилась або не розвивалась, торгівля занепадала, переважна більшість населення була зайнята у сільському господарстві.

У 20-30-х роках XX сторіччя на території Подільської губернії було 4403 населених пункти, з них – 95 містечок із середньою кількістю населення – 3298 осіб [7, с. 46]. У 30-х роках

XX сторіччя збільшення промислового виробництва призводить до зміни містечкового типу на міський та формування поселень міського типу (Ямпіль, Козятин, Липовець, Брацлав), хоча поквартальна забудова зберігає типові риси. Поступово поняття "містечко" замінюється на "поселення міського типу" і зникає з географічної літератури.

Паралельно з міською промисловою, починаючи з XV сторіччя, у Поділлі відбувалась землеробська селянська (мирна) та монастирська колонізація. Українці утверджувались як землероби. Найістотнішою рисою географічного розташування прабатьківщини українців було її геоекотонне розташування, де Поділля стало етногенетичним ядром.

В актах [1] збереглися дані про роздачу земельних угідь: при Вітовті з'являлись приватні землеволодіння у прибузьких степах, поблизу містечок Хмільника, Вінниці, Брацлава. На початку XVI сторіччя відбувалась вільна колонізація напіввоєнних селян, у другій половині XVI сторіччя – шляхтова. В останній домінувала польсько-єврейська спільнота, вплив якої призвів до зміни у структурі та функціонуванні етнокультурних ландшафтів Поділля. Поляки, заклавши основи раціонального землекористування, створили палацово-паркові ландшафтні комплекси, сформували промислові містечка тощо. Але євреї, які були посередниками між поляками та українцями, негативно вплинули на автохтонів: "Крестьяне пропивают хлеб жидамъ и отъ того терпятъ недостатокъ въ ономъ. Владельцы не могутъ воспретить пьянства для того что они отъ продажи вина весь доходъ имеютъ" [8, с. 10]. Майже всі євреї були орендарями сільськогосподарських угідь, заводів та фабрик, а також торговцями. Але результат їх господарювання завжди був однаковий: "...єврей, даже въ своемъ искусственномъ прикреплении къ определеннымъ пунктамъ, сделалъ въ Европейской Россіи для развитія городской жизни гораздо менее, чемъ простой русской или польской крестьянинъ, которыхъ принято у насъ считать неисправимыми селянами и земледельцами" [9, с. 62-63]. Спосіб ведення господарства був нераціональним, інколи деструктивним. Польові ландшафти використовувались до повного виснаження ґрунту, збирали по 6-8 врожаїв однієї культури, без сівозмін.

З початку XVII сторіччя в регіоні починається примусова землеробська колонізація. Прикладом є заселення у XVII сторіччі Східного Поділля та території вздовж річки Дністер польськими селянами-втікачами, які тут осіли.

Єврейська землеробська колонізація Схід-

ного Поділля почалась з 1835 року під значним тиском адміністрації, а також введенням додаткових пільг. Але результат був неочікуваний. Місцева адміністрація виділяла землю на 200-400 дворів, уявляючи єврейську колонію як звичайне переселення чужинців, а єврейське село – як українське, молдавське або німецьке. Вважалося, що вони будуть скотарями, хліборобами, але аж ніяк не крамарями або ремісниками. Євреї прохали виділяти їм землі під будинки та крамниці, додаючи: "земли для хлібопашества и для скота совсемъ не надобно" [3, с. 87]. У 50-х роках XIX сторіччя з'явився проект призначення до єврейських колоністів окремих доглядачів з німецьких колоністів (мустевіртів), які б керували колоніями. Але євреї не були пристосовані до землеробського типу господарювання. Якби вони зустрічали опір місцевого населення при розвитку торгівлі, можливо, вони й перейшли б до такого способу життя. А так, для євреїв є "гандель" (торгівля), а для роботи в полі – селянин-українець: "На наши вопросы еврейамъ-колонистам, почему они сами не ходятъ за плугомъ и не косятъ, они отвечали "На что я буду ходить за плугомъ? Про тее мужикъ я ему заплачу винъ и зробить, що мині треба" [22, с. 189]. Землеробська праця для євреїв була чужою. Тому спроба створення єврейських землеробських колоній Поділля була невдалою.

Сформувались центри та периферія різного рівня, які виконували функції етнокультурогенезу. У якості центрів – міста, які є основою для зародження, акумуляції, поширення новаційних форм етнокультури. У XIX – початку XX сторіч до таких міст можна віднести Кам'янець-Подільський. На противагу центрам новаційної культури можна виділити другу складову селитебної мережі – сільські селитебні ландшафти як місце генерування традиційної етнокультури. Саме тут можна ще зафіксувати острівки народної творчості, народну архітектуру тощо. Важливу роль відіграють містечка, що виконують функцію своєрідних "транспортних" вузлів, через які відбувається переміщення новаційної етнокультури з центру на периферію і традиційної етнокультури з периферії до центру. У XX-XXI сторіччях під впливом нових економічних процесів у СРСР відбулись масові міграції населення, що призвело до змішування різних етносів, у першу чергу у великих містах, відбулась урбанізація, індустріалізація, деаграризація, деградували етнокультурні традиції, створювались нові форми культури, які ідентифікувались не через поняття "етносу", а "соціально-економічних груп". Цей етап мало досліджувався з погляду

"етнокультури" як етнографами, так і географами.

Така ідеальна модель етнокультурного ландшафту не завжди працює. Одне й теж саме місто може бути центром новаційної культури і джерелом традиційної (Кам'янець-Подільський). Для містечок Поділля характерна певна особливість. З XVI сторіччя до початку XX сторіччя вони були центрами традиційної культури, так, як і села. Тільки для сіл була характерна традиційна українська етнокультура, для містечок – польська, єврейська, вірменська, менше – українська.

Великі етнокультурні центри зовсім не обов'язково розташовані у внутрішній частині регіону. Вони часто виникають у фронтірі, і прикордонність є їхньою відмінною ознакою. У Поділлі ця теза проявляється досить чітко, що зумовлено наявністю двох значних за площею історико-культурних регіонів: Поділля та Галичини. Можна вказати на "двополюсність" регіону впродовж XV-XX сторіч. Сформувались реліктові кордони, які припинили своє існування, але залишили слід в етнокультурному ландшафті. До фронтіру приурочена смуга осілості євреїв, які сформували специфічну "квартальну" структуру містечок.

Етнокультурний ландшафт – це не лише набір численних містечок та сіл різного типу. Його нормальне функціонування і стійкий розвиток можливі лише за умови внутрішніх зв'язків. Каркас етнокультурного ландшафту формують не лише містечка з різними етнокварталами, а й комунікаційні лінії, напрями взаємодії ландшафтних центрів і вектори комунікації [20, с. 34].

Фізико-географічні чинники відіграли не меншу роль, ніж соціокультурні у формуванні селитебної мережі Поділля. Фізико-географічні чинники вплинули на формування сільських етнокультурних ландшафтів. Села розміщувалися на перших надзаплавних терасах, на підвищеннях, у заплавах великих рік, над невеликими річками або острівцями, озерами. Більшість містечок Поділля виникли на основі сільських селитебних ландшафтів у процесі розвитку торгівлі, виникнення ремесел, формування дорожніх ландшафтів. Проте і фізико-географічні чинники істотно вплинули на формування етнокультурних ландшафтів містечок і сіл. Одним із найважливіших природних чинників є придатність території для заселення: глибина розчленування і форми рельєфу; наявність поверхневих та підземних вод для використання. Ґрунтовий покрив також мав значення для формування селитебної мережі. Сучасні міста і містечка Поділля розташовані на сірих

лісових ґрунтах. Це означає, що відбувалось зменшення площ лісових масивів, далі цей тип ґрунтів використовували для примітивного обробітку. Після його виснаження місцеві етноспільноти стали відвойовувати родючі чорноземи у кочівників, а на місці деградованих сірих лісових ґрунтів з'явилося колонізаційне ядро Поділля: українці, поляки, євреї. У структурі містечок значну питому вагу займали присадибні земельні ділянки. Характер ґрунтового покриву впливав на структуру етнокультурних ландшафтів, зокрема, організацію садибних ландшафтів.

В Україні перед колонізацією "открылось сказочное, богатырское раздолье трех дорог – лесной, лесостепной и степной" [9, с. 13, курсив – авт.]. Розселення слов'ян на Поділлі пов'язане з розгалуженою річковою мережею, але це стосувалось лише літописного етапу заселення регіону. У контексті землеробського характеру слов'янської колонізації формування селитебних ландшафтів та розселення етноспільнот відбувається не лише у долинах річок, а й на вододілах: "...русский человек в данном случае уподобился лесу, который и на крайнем севере, и на крайнем юге Восточно-Европейской равнины жметя к речным долинам, а в средней ее полосе занимает водораздел" [9, с. 13, курсив – авт.].

В.П. Семенов-Тянь-Шанський селитебну мережу Поділля відніс до південного долинного типу, долинно-яружного підтипу, західної частини [9, с. 68-69]. Автор сформував типологію на основі "зональних" та "азональних" ознак. Особливостями формування селитебної системи Поділля є: а) виражена зональність сільських етнокультурних ландшафтів; б) перевага "містечок", які ніяк не можуть досягнути рівня розвинених міст, а у свою чергу виділені тут "міста" насправді не заслуговують такого статусу; в) майже однакова кількість як малих, так і середніх міст. До великих міст Поділля початку XX сторіччя (за кількістю населення) відносять Кам'янець-Подільський, до середніх – Вінницю, Могилів, Проскурів, Старокостянтинів, Тульчин, Іллінці, Бершадь, Бар, Ялтушків, Браїлів, Гайсин, Городок, до малих – Шепетівку, Дунаївці, Чечельник, Красилів, Ободівку, Шаргород, Волочиськ, Погребище, Томашпіль, Соболівку, Сатанів, Шпиків, Джурин, Стару Синяву (назви міст йдуть у порядку зменшення кількості населення), з містечок – Муровані Курилівці, Тростянець, Крижопіль, Вороновичі, Чорний Острів, Калинівку [9, с. 143-148].

Л.І. Воропай зазначає приуроченість селитебних ландшафтів до їх природних аналогів,

виділяючи типологію за розташуванням у межах відповідних ландшафтних комплексів: долинний, яружно-балковий, плакорно-міжрічковий, "контактний" [7]. Зв'язок української архітектури з ландшафтними комплексами висвітлено у праці В. Кармазіна [13], який акцентував увагу на особливостях рельєфу. Топографічно, у розташуванні містечок простежується приуроченість до річкових долин, особливо до злиття двох і більше річок, річища яких знаходяться у глибоких долинах і мають значні меандри, утворюючи численні миси, припідняті на десятки метрів над заплавами річок. Наприклад, Брацлав розташований при злитті річок Південного Бугу і Пацовки, Летичів – річок Південного Бугу, Вовка та Залетичівки, Могилів-Подільський – річок Дністра, Немії, Дерла; Хмельницький (Проскурів) – річок Південного Бугу та Плоскої. Таке розташування містечок цілком логічне. Воно давало захист від завойовників, а річки були частиною фортифікаційних ландшафтів натурального походження. Тип мисового укріплення отримав назву "односторонньої фортеці", він є найхарактернішим для регіону. До нього належать замки й оборонні храми: Кам'янець-Подільського, Меджибожу, Зінькова, Кудринців, Кривчого, Скали-Подільської, Сутківців, Чернокозинців, Шарівки, Буданова, Підзамочка, Бучачу, Монастирки під Бучачем, Панівців, Янова, Теревовлі, Язлівця, Сидорова, Червонограду, Микулинців, Висічки, Старого Збаража, Буші, Озаринців, Стіни [15]. У XVIII сторіччі ця функція була необхідною, але вже у XIX сторіччі поступово нівелюється. Приуроченість міст та містечок Поділля пов'язане з особливостями ландшафтною структури. С.О. Царенко виділяє 10 морфологічних типів успадкованого середовища, врахувавши ландшафтні особливості території та історичні функції каркасних селищних ландшафтів [21, с. 8-9]. Ця типологія є цікавою з архітектурного погляду, а з ландшафтного має ряд недоліків: відсутність зв'язку з ландшафтною типологією, використання автором у першій частині класифікації геоморфологічних критеріїв, у другій – соціально-економічних, що робить її недосконалою та занадто "мозаїчною". Також не враховані історичні особливості міст та містечок, пов'язаних з етнічними та етнологічними особливостями регіону.

Хронологічні рамки етнічного страту обмежені впливом етноспільноти, охоплюючи X – початок XX сторіччя. У 30-40-х роках XX сторіччя відбувається втрата етнічності регіону, що пов'язано з формуванням "радянського" народу та відповідною появою "класичних" антропогенних ландшафтів. Від етнокультурних ландшафтів залишаються тільки ментифакти та артефакти, які є ідентифікаторами етнокультурного регіону.

Висновки. Поняття стратифікації етнокультурного ландшафту необхідне при розробці теоретичних проблем етнокультурного ландшафтознавства, а також при вирішенні прикладних питань, пов'язаних зі збереженням етнокультурної спадщини регіону. Страт етнокультурного ландшафту фіксує його стійкий стан, що виражається у ландшафтних проявах етнокультури. Страти формують верхні шари етнокультурного ландшафту і визначають його сучасну структуру. Субстрат етнокультурного ландшафту формується під впливом комплексу об'єктів історико-культурної спадщини, особливостей планування міст, містечок та сіл, регіональної топоніміки. Для периферії регіону стратифікація має поліетнічний характер і формується з врахуванням внеску всіх етносів у функціонування та еволюцію ландшафтних комплексів.

Для Поділля характерні чинники, які вплинули на формування етнокультурних ландшафтів регіону: а) специфічне прикордонне (зручне "прохідне" – для кочівників) географічне розташування, його "двополюсність", особливо вплив західної та східної культур, присутність етнічних "химер"; б) надзвичайна етнічна строкатість Поділля; в) різні типи колонізації, генетично та послідовно пов'язані військова, міська промислова (мирна) монастирська і землеробська мирна (селянська) з поділом на вільну й примусову; г) різномірні, а інколи й протилежні результати природокористування під впливом колонізації різними етносами; д) формування етнокультурних ландшафтів різного ієрархічного рівня, які характеризуються специфічною структурою та функціонуванням, і характерних переважно для певного етносу (українці, німці, поляки – сільський підклас селитебного класу; поляки, євреї та вірмени – містечковий підклас селитебного класу).

Література:

1. Архивъ Юго-Западной России издаваемый комиссіею для разбора древнихъ актовъ, состоящей при Киевскомъ, Подольскомъ и Вольнскомъ Генераль-Губернаторе. – Ч. VIII. – Т. 1. Акты о заселении Юго-Западной России. – К.: Типографія Г. Т. Корчакъ-Новицкаго, 1886. – 778 с.
2. Бурячок А. З історії розселення польської людності на Правобережній Україні (крізь призму статистики) / А. Бурячок // Відродження. – 1994. – № 12. – С. 67-70.
3. Василенкова-Полонська Н. Перші кроки єврейської колонізації в Південній Україні (з студій над історією колонізації) /

- Н. Василенкова-Полонська* // Збірник праць єврейської історично-археографічної комісії. – Т. II. – К., 1929. – С. 87-89.
4. *Воловик В. М.* Етногеохроногон: до постановки питання / *В. М. Воловик* // Науковий вісник Чернівецького університету : збірник наукових праць. – Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2012. – Вип. 612-613: Географія. – С. 13-16.
 5. *Воловик В. М.* Колонізація як фактор формування етноландшафтів Поділля / *В. М. Воловик* // Україна: географічні проблеми сталого розвитку : зб. наук. праць. – В 4-х т. – К. : ВГЛ Обрії, 2004. – Т. 2. – С. 283-285.
 6. *Воловик В. М.* Етнокультурні ландшафти: регіональні структури і природокористування : [монографія] / *В. М. Воловик*. – Вінниця: ТОВ "Вінницька міська друкарня", 2013. – 464 с.
 7. *Воропай Л. И.* Селитебные геосистемы физико-географических районов Подолии / *Л. И. Воропай, М. Н. Куница*. – Черновцы : ЧГУ, 1982. – 90 с.
 8. *Гессен Ю.* О жизни евреев в России: Записка в Государственную Думу / *Ю. Гессен*. – СПб., 1906. – С. 10, 35.
 9. Городъ и деревня в Европейской Россіи. Очеркъ по экономической географіи съ 16 картами и картограммами Веніамина Семенова-Тянь-Шанскаго, Помощника Председательствующаго Отделенія Физической Географіи Императорскаго Русскаго Географическаго Общества. – С.-Петербургъ: Типографія В. Ф. Киршбаума, д. М-ва Финансовъ, на Дворц. площ., 1910. – 212 с.
 10. *Денисик Г. І.* Антропогенні ландшафти Правобережної України : монографія / *Г. І. Денисик*. – Вінниця: Арбат, 1998. – 292 с.
 11. *Калуцков В. Н.* Ландшафт в культурной географии / *В. Н. Калуцков*. – М.: Новый хронограф, 2008. – 320 с.
 12. *Калуцков В. Н.* Основы этнокультурного ландшафтоведения: [учебное пособие] / *В. Н. Калуцков*. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 2000. – 96 с.
 13. *Кармазин В.* Зв'язок української архітектури з ландшафтом / *Всеволод Кармазин* // Український культурологічний альманах. – К. : Хроніка-2000, 2001. – № 41-42. – С. 14-17.
 14. *Митин И. И.* Характеристика территории в культурной географии / *И. И. Митин* // Науки о культуре – шаг в XXI век : сб. материалов ежегодной конференции-семинара молодых ученых. – Т. 6. – М. : Рос. ин-т культурологи, 2006. – С. 121-124.
 15. *Пламеницька О.* Початок мурованого оборонного будівництва на Поділлі / *О. Пламеницька* // Архітектурна спадщина України. – К., 1994. – Вип. 1. – С.39-57.
 16. *Ричков П.* Західноукраїнські міста-фортеці XVI-XVIII століть / *Петро Ричков* // Пам'ятки України. – № 2. – 1990. – С. 20-22.
 17. *Семенов-Тянь-Шанский В. П.* Район и страна / *В. П. Семенов-Тянь-Шанский*. – М.; Л.: Гос. изд-во, 1928. – 312 с.
 18. *Семенов-Тянь-Шанский В.* Типы местностей Европейской Россіи и Кавказа. Очеркъ по физической географіи въ связи съ антропографіей / *Веніаминъ Семенов-Тянь-Шанский*. – Петроградъ: Типографія М. М. Стасюлевича, 1915. – 113 с.
 19. *Сулковскій И. М.* Китайгородъ Ушицкаго уезда / *И. М. Сулковскій* // Подольскія епархіальныя ведомости. – 1889. – № 28. – С. 642-652.
 20. *Туровский Р. Ф.* Культурные ландшафты России / *Р. Ф. Туровский*. – М.: Институт наследия, 1998. – 210 с.
 21. *Царенко С. О.* Принципи та методи управління розвитком історичних міст на прикладі Поділля : автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата архітектури: 18.00.01 / *Царенко Сергій Олександрович*. – К., 2000. – 22 с.
 22. *Чубинский П. П.* Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край / *П. П. Чубинский* // Юго-западный отдел: материалы и исследования, собранные П. П. Чубинским. – СПб., 1872. – Т. VII. – Вып. 1-6. – 337 с.

References:

1. Arhiv" Jugo-Zapadnoj Rossii izdavaemyj komissieju dlja razbora drevnih" aktov", sostojashhej pri Kievskom, Podol'skom" i Volynskom" General"-Gubernatore. – Ch. VIII. – T. 1. Akty o zaselenii Jugo-Zapadnoj Rossii. – K.: Tipografija G. T. Korchak"-Novickago, 1886. – 778 s.
2. *Burjachok A.* Z istorii rozselennja pol's'koi ljudnosti na Pravoberezhnij Ukraini (kriz' prizmu statistiki) / *A. Burjachok* // Vidrodzhennja. – 1994. – # 12. – S. 67-70.
3. *Vasilenkova-Polons'ka N.* Pershi kroki evrejs'koi kolonizacii v Pivdennij Ukraini (z studij nad istorieju kolonizacii) / *N. Vasilenkova-Polons'ka* // Zbirnik prac' evrejs'koi istorichno-arheografichnoi komisii. – T. II. – K., 1929. – S. 87-89.
4. *Volovik V. M.* Etnogeohronotop: do postanovki pitannja / *V. M. Volovik* // Naukovij visnik Chernivec'kogo universitetu : zbirnik naukovih prac'. – Chernivci: Chernivec'kij nac. un-t, 2012. – Vip. 612-613: Geografija. – S. 13-16.
5. *Volovik V. M.* Kolonizacija jak faktor formuvannja etnolandshaftiv Podillja / *V. M. Volovik* // Ukraina: geografichni problemi stalogo rozvitku: zb. nauk. prac'. – V 4-h t. – K.: VGL Obrii, 2004. – T. 2. – S. 283-285.
6. *Volovik V. M.* Etnokul'turni landshafti: regional'ni strukturi i prirodokoristuvannja: [monografija] / *V. M. Volovik*. – Vinnicja: TOV "Vinnic'ka mis'ka drukarnja", 2013. – 464 s.
7. *Voropaj L. I.* Selitebnye geosistemy fiziko-geograficheskikh rajonov Podolii / *L. I. Voropaj, M. N. Kunica*. – Chernovcy: ChGU, 1982. – 90 s.
8. *Gessen" Ju.* O zhizni evreev" v" Rossii: Zapiska v" Gosudarstvennuju Dumu / *Ju. Gessen*". – SPb., 1906. – S. 10, 35.
9. Gorod" i derevnja v" Evropejskoj Rossii. Oчерк" po jekonomicheskoj geografii s" 16 kartami i kartogrammami Veniamina Semenova-Tjan"-Shanskago, Pomoshhnika Predsedatel'stvujushhago Otdelenija Fizicheskoj Geografii Imperatorskago Russkago Geograficheskago Obshhestva. – S.-Peterburg": Tipografija V. F. Kirshbauma, d. M-va Finansov", na Dvorc. ploshh., 1910. – 212 s.
10. *Denisik G. I.* Antropogenni landshafti Pravoberezhnoi Ukraini: monografija / *G. I. Denisik*. – Vinnicja: Arbat, 1998. – 292 s.
11. *Kaluckov V. N.* Landshaft v kul'turnoj geografii / *V. N. Kaluckov*. – M.: Novyj hronograf, 2008. – 320 s.
12. *Kaluckov V. N.* Osnovy jetnokul'turnogo landshaftovedenija: [uchebnoe posobie] / *V. N. Kaluckov*. – M.: Izd-vo Mosk. un-ta, 2000. – 96 s.
13. *Karmazin V.* Zv'jazok ukrains'koi arhitekturi z landshaftom / *Vsevolod Karmazin* // Ukrains'kij kul'turologichnij al'manah. – K. : Hronika-2000, 2001. – # 41-42. – S. 14-17.
14. *Mitin I. I.* Harakteristika territorii v kul'turnoj geografii / *I. I. Mitin* // Nauki o kul'ture – shag v HHI vek : sb. materialov ezhegodnoj konferencii-seminara molodyh uchenyh. – T. 6. – M.: Ros. in-t kul'turologi, 2006. – S. 121-124.
15. *Plamenic'ka O.* Pochatok mурovanogo oboronного budivnictva na Podilli / *O. Plamenic'ka* // Arhitekturna spadshhina Ukraini. – K., 1994. – Vip. 1. – S.39-57.

16. Richkov P. Zahidnoukrains'ki mista-forteci XVI-XVIII stolit' / Petro Richkov // Pam'jatki Ukraini. – # 2. – 1990. – S. 20-22.
17. Semenov-Tjan-Shanskij V. P. Rajon i strana / V. P. Semenov-Tjan-Shanskij. – M.; L.: Gos. izd-vo, 1928. – 312 s.
18. Semenov-Tjan"-Shanskij V. Tipy mestnostej Evropejskoj Rossii i Kavkaza. Ocherk" po fizicheskoj geografii v" svjazi s" antropografiej / Veniamin" Semenov"-Tjan"-Shanskij. – Petrograd": Tipografija M. M. Stasjulevicha, 1915. – 113 s.
19. Sul'kovskij I. M. Kitajgorod" Ushickago uezda / I. M. Sul'kovskij // Podol'skija eparhial'nyja vedomosti. – 1889. – # 28. – S. 642-652.
20. Turovskij R. F. Kul'turnye landshafty Rossii / R. F. Turovskij. – M.: Institut nasledija, 1998. – 210 s.
21. Carenko S. O. Principi ta metodi upravlinnja rozvitkom istorichnih mist na prikladi Podillja : avtoreferat disertacii na zdobuttja naukovogo stupenja kandidata arhitekturi: 18.00.01 / Carenko Sergij Oleksandrovich. – K., 2000. – 22 s.
22. Chubinskij P. P. Trudy jetnograficheskogo-statisticheskogo jekspedicii v Zapadno-Russkij kraj / P. P. Chubinskij // Jugo-zapadnyj otdel: materialy i issledovanija, sobrannye P. P. Chubinskim. – SPb., 1872. – T. VII. – Vyp. 1-6. – 337 s.

Резюме:

В. Воловик. ЭТНИЧЕСКИЙ СТРАТ И РЕГИОНАЛЬНЫЕ КОЛОНИЗАЦИОННЫЕ ПРОЦЕССЫ.

В статье проанализировано этнический страт в рамках стратификации регионального этнокультурного ландшафта (на примере Подолья) и раскрыто роль колониционных процессов в формировании этнокультурного региона. В исследовании отмечено преимущество междисциплинарного подхода, с учетом современных достижений антропогенного ландшафтоведения, истории, археологии, этнологии. С использованием теоретико-методологической базы этнокультурного ландшафтоведения раскрыты предпосылки формирования этнокультурных ландшафтов Подолья. Этнический страт рассмотрен от X до начала XX столетия в контексте разных типов колонизации: военной, городской промышленной (мирной), земледельческой сельской, монастырской. Временное ограничение страта связано с утратой этничности региона в 30-40-х годах XX века, когда на смену этнокультурным пришли "классические" антропогенные ландшафты. В качестве идентификаторов этнокультурного региона остаются только артефакты и ментифакты. Особенности формирования страта Подолья есть его геоэкологическое и фронтальное расположение, что определило соответствующие региональные типы колонизации. Временное развитие этнического страта напрямую связана с формированием поляризованной структуры этнокультурного ландшафта. Его субстрат представлен комплексом объектов историко-культурного наследия, особенностей планирования местечек и сел, региональной топонимики. Для периферии исследованного региона стратификация этнокультурных ландшафтов имеет полиэтничный характер и формируется с учетом достижений местных этносов в функционирование и эволюцию ландшафтных комплексов. В статье указана важную роль физико-географических факторов для формирования каркасных этнокультурных ландшафтов, в первую очередь – сельских.

Ключевые слова: этнический страт, этнокультурный ландшафт, колониционные процессы, Подолье.

Summary:

V. Volovyk. ETHNIC STRAT AND REGIONAL COLONISATION PROCESSES.

The article analyzes the ethnic strat within stratification the regional ethnocultural landscape (for example Podillya) and revealed the role of colonization processes in the formation of ethnocultural region. The study noted the advantage of an interdisciplinary approach, taking into account the latest achievements of anthropogenic landscape science, history, archeology, ethnology. Using the theoretical and methodological basis of science ethnocultural landscape revealed the formation of ethnocultural landscapes of Podillya. Ethnic strat examined by X to the early twentieth century in the context of different types of colonization: the military, urban and industrial (peaceful), rural farming, monastery. Temporary restriction stratum associated with the loss of ethnicity in the region of 30-40 years of the XX century, when came to replace the ethnocultural "classic" anthropogenic landscapes. As ethnocultural identity of the region are only artifacts and mentifakts. A feature of formation of the stratum has its Podillya geoekotonic and frontier location that has defined the relevant regional types of colonization. Temporary development of ethnic stratum is directly related to the formation of the polarized structure of ethnocultural landscape. Its substrate is represented by a complex of historical and cultural heritage, especially planning small towns and villages, regional place names. To the periphery of the study area stratification of ethnocultural landscape has formed a multi-ethnic character and taking into account the achievements of local ethnic groups in the functioning and evolution of landscapes. The article indicates the important role of physical and geographical factors for the formation of ethnocultural landscape framework, in the first place – rural.

Key words: ethnic strat, ethnocultural landscape, colonisation processes, Podillya.

Рецензент: проф. Свинко Й.М.

Надійшла 21.01.2015р.

УДК [911.372:711.4-043.86]:332.122.62

Валентина ОЛІЙНИК

ЕВОЛЮЦІЯ КОНЦЕПЦІЙ МІСТОБУДУВАННЯ ТА ЇХ ВПЛИВ НА РОЗВИТОК ПРИМІСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ

В статті проаналізовані основні концепції містобудування, їх становлення від фрагментарного характеру дослідження міст, концепцій "міста-саду", "промислового міста" до основних сучасних концепцій "демоекосистеми" та теорії "системи населених місць". Виділені три періоди еволюції містобудівної теорії та надана їм